

การศึกษาพุทธศิลปสถาปัตยกรรมในบริเวณเขตพุทธาวาส วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร

ศิษญา แทนนิล

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

sitsada2332@hotmail.com

บทคัดย่อ

วัดประยุรวงศาวาสวรวิหารเริ่มสร้างเมื่อปีพ.ศ.2371 ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยุคสมัยที่เริ่มเกิดปัจจัยต่าง ๆ อันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยเป็นผลมาจากการเมืองแบบอาณานิคมและการปฏิวัติอุตสาหกรรมของชาติตะวันตก บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมในเชิงวัฒนธรรมและความเชื่อที่มีอยู่อย่างหลากหลายในบริเวณเขตพุทธาวาส วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367 ถึงประมาณปีพ.ศ.2400) สถาปัตยกรรมกรณีศึกษาประกอบด้วยพระวิหาร พระอุโบสถ พระบรมธาตุมหาเจดีย์ พิพิธภัณฑสถาน (พริตท-ปริยัติธรรมศาลา) และกุฎเจ้าอาวาส (เขามอ) โดยสถาปัตยกรรมเหล่านี้รับอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมตามยุคสมัยทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม จนแสดงให้เห็นถึงผลสัมฤทธิ์ของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตามเกณฑ์กำหนดของการออกแบบและกระบวนการทางช่าง วัดประยุรวงศาวาสวรวิหารได้รับการออกแบบอย่างมีความผสมกลมกลืนกันระหว่างวัฒนธรรมทางรูปแบบงานศิลปสถาปัตยกรรมอย่างไทย ศิลปะอย่างกระบวนจีน และวัฒนธรรมทางสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตกที่สะท้อนการสร้างความเป็นสากลของพระอาราม ทั้งจากระบบของผังบริเวณที่ยังคงเป็นการสร้างโลกทัศน์ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามอย่างคติไทย การตกแต่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างพระวิหาร พระอุโบสถ การออกแบบงานศิลปสถาปัตยกรรมขององค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์และอาคารพิพิธภัณฑสถาน (พริตท-ปริยัติธรรมศาลา) ที่ผสมองค์ประกอบการออกแบบอย่างศิลปะตะวันตก หรือแม้กระทั่งกุฎเจ้าอาวาส (เขามอ) ก็สะท้อนแนวความคิดจักรวาลทัศน์ทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับคติความเชื่อตามหลักปรัชญาจีน

คำสำคัญ: วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร พุทธสถาปัตยกรรม ตระกูลบุญนาคน

A Study of Buddhist Architecture in the Buddhavas (Sacred Compound) of Wat Prayurawongsawas Waraviharn

Sitsada Tannin

Master of Arts (History of Architecture)

Faculty of Architecture, Silpakorn University

sitsada2332@hotmail.com

Abstract

Wat Prayurawongsawas Waraviharn was built in 1828 during the reign of King Rama III. It was a period which cultural contexts inside and outside the country were affected and changed due to colonial politics and western industrial revolution. This research paper proposes to study Buddhist architecture in the Buddhavas (Sacred Compound) at Wat Prayurawongsawas Waraviharn and its diversity of cultural aspects and beliefs during the period of King Rama III to the early reign of King Rama IV (1824 to approx. 1857). The architectural case studies consist of Viharn (Assembly Hall), Ubosot (Ordination Hall), Phra Borommathat Maha Chedi (Principal Stupa), Prayoon Bhandakharn Museum (Pharin Pariyattidhammasala), and Khao Mo (Miniature Mountain). Their art and architecture were influenced directly and indirectly by cultural changes. Wat Prayurawongsawas Waraviharn was designed to mix and harmonize Thai art and architecture with that of the Chinese and westerners. They reflect an international aspect of the temple.

Keyword: Wat Prayurawongsawas Waraviharn, Buddhist architecture, Bunnag lineage

บทนำ

งานสถาปัตยกรรมเป็นศาสตร์ และศิลปะแห่งการสร้างสรรค์อย่างมีแบบแผนทางความคิด มีกระบวนการผสมผสานเชื่อมโยงองค์ความรู้ต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันอย่างสอดคล้องเป็นระบบ และเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างพื้นฐานทางวัฒนธรรม ในวิถีสังคมมนุษย์ ซึ่งการศึกษาถึงวัฒนธรรมทางสถาปัตยกรรมควรศึกษาถึงการใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล รากฐานทางความคิด ความหมายที่แฝงอยู่ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการเกิดรูปทางศิลปสถาปัตยกรรม เพื่อทราบถึงคุณค่า ความหมายทั้งทางตรงและทางอ้อมที่งานสถาปัตยกรรมได้สื่อออกมาเพื่อให้ผู้รับสารได้รับทราบ

วัตถุประสงค์ของบทความ

1. ศึกษาถึงงานพุทธสถาปัตยกรรมในบริเวณเขตพุทธาวาส วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ที่มีกรรมผสมผสานกันระหว่างรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไทยประเพณีกับศิลปสถาปัตยกรรมอย่างกระบวนจีน และอย่างตะวันตก

2. เรียนรู้บริบททางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนวัฒนธรรมในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367 ถึงประมาณปีพ.ศ.2400) ที่สะท้อนผ่านการออกแบบงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมในบริเวณเขตพุทธาวาสของพระอารามดังกล่าว

วิธีดำเนินการ

1. ทางกายภาพ

พิจารณางานศิลปสถาปัตยกรรมที่เป็นผลงานทางสถาปัตยกรรมที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมเท่านั้น โดยมีสถาปัตยกรรมหลัก คือ พระวิหาร พระอุโบสถ พระบรมธาตุมหาเจดีย์ พิพิธภัณฑสถานพระประยูรวงศาวาส (พินทรปริยัติธรรมศาลา) ภูเขาจำลอง (เขามอ) และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เพื่อความสมบูรณ์ของการศึกษา

2. ทางด้านเอกสาร

2.1 เอกสารระดับปฐมภูมิ เช่น หลักฐานทุกประเภทที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้น ๆ เช่น พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ เอกสารโบราณ ประชุมประกาศต่าง ๆ

2.2 เอกสารระดับทุติยภูมิ เช่น หลักฐานต่าง ๆ ที่ไม่ได้เกิดขึ้นร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้น ๆ หรือผู้บันทึกไม่รู้อุบัติการณ์ด้วยตนเอง เช่น บทความทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย เป็นต้น

โดยการศึกษาครั้งนี้ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ทั้งระดับปฐมภูมิและระดับทุติยภูมิ ที่เกี่ยวกับแขนงสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้การวิเคราะห์ทางด้านเอกสารนั้นเป็นการมุ่งหาคำตอบว่า ข้อมูลที่ได้บันทึกไว้ได้ให้ข้อมูลที่แท้จริงประการใดบ้างจากการตรวจสอบประเมินคุณค่าของหลักฐานและเปรียบเทียบพิจารณาถึงความน่าเชื่อถือ โดยให้ความสำคัญของเนื้อหาที่ถูกต้องเพื่อตีความและจัดประเภทของข้อมูล พิจารณาถึงความเกี่ยวเนื่อง สาเหตุ ปัจจัยต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ขั้นตอนของการสังเคราะห์ข้อมูลที่ต้องเรียบเรียงถึงองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษา และประมวลข้อมูลเพื่อสรุปผลของการศึกษาต่อไป

ผลการวิจัย

วัดประยุรวงศาวาสวรวิหารเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร เริ่มสร้างเมื่อปีพ.ศ.2371 โดยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาราชวัง (ดิศ บุนนาค) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม แล้วถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานนามว่า วัดประยุรวงศาวาส

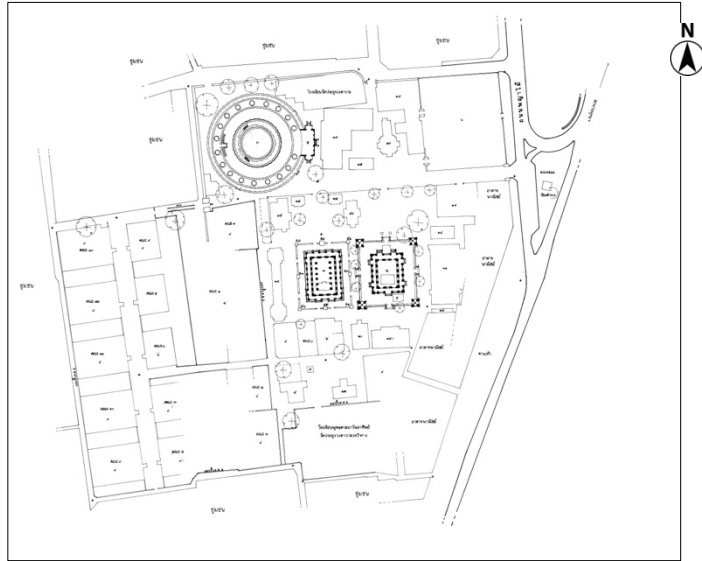
วาส มีความหมายว่าวัดแห่ง-พระประยูรญาติ ฉลองพระอารามเมื่อวันศุกร์ เดือน 2 ขึ้น 7 ค่ำ (วันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2379) (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหา-โกษาธิบดี, 2547: 69) ลักษณะการวางผังของพระอารามค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือ ถาวรวัตถุที่สำคัญในเขตพุทธาวาสเมื่อแรกสถาปนาวัดนั้นมี พระอุโบสถ พระวิหาร และการเปรียญ (ปัจจุบันคืออาคารศูนย์-พระปริยัติเทศก์แห่งคณะสงฆ์) ตั้งวางขนานกันทั้ง 3 หลัง (แต่ปัจจุบันปีพ.ศ.2566 มีลักษณะทางกายภาพที่เปลี่ยนไป จึงทำให้ผังบริเวณเกิดความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างแนวแกนคู่) โดยบริเวณพื้นที่ลานกว้างหน้าพระอารามด้านทิศเหนือ ค่อนไปทางทิศ-ตะวันตกหน้าการเปรียญเดิมมีภูเขาจำลอง (เขามอ) ตั้งอยู่ และค่อนไปทางทิศตะวันตกหน้าพระอุโบสถมีพระบรมธาตุมหาเจดีย์ประดิษฐานอยู่ (ภาพที่ 1)

การวางผังบริเวณในเขตพุทธาวาสมีพระวิหารเป็นอาคารประธานหลัก ที่เน้นแกนกลางให้มีความสำคัญในลักษณะของระบบการวางผังแบบแนวแกนตั้ง สร้างความเป็นเอกภาพให้กับพื้นที่โดยรวม รูปแบบในการวางผังลักษณะเช่นนี้ อาจเป็นการได้รับอิทธิพลจากทางวัฒนธรรมจีนที่มีปรากฏให้เห็นจากการวางผังของพระราชวัง วัด และศาลเจ้า เป็นต้น ซึ่งการเว้นพื้นที่ลานโล่งหน้าพระอารามนั้นเรียกว่ารูปแบบการจัดผังอย่างมีลานโล่ง เพื่อใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ อีกทั้งยังเป็นส่วนพื้นที่ที่เป็นตัวกลางที่หยุดความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ว่างภายนอกและพื้นที่ว่างภายใน เป็นการเชื่อมต่อพื้นที่ว่างและประโยชน์ใช้สอย ตลอดจนเน้นความสำคัญของกลุ่มอาคารให้เด่นชัดเจเนชั่น (อรศิริ ปาณินท์, 2523: 69-70)

ถึงกระนั้นยังมีการแสดงถึงความสำคัญของพระวิหารที่อยู่แนวแกนกลาง โดยยกฐานสองชั้น เน้นความสำคัญของอาคารให้มีลักษณะของผังบริเวณอย่างแบบปิดล้อม เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายในตนเองด้วยกำแพงแก้วและพระปรางค์ที่ประดิษฐานอยู่ที่มุมของกำแพงแก้วทั้ง 4 ทิศ (พิจารณาเมื่อพระปรางค์สร้างเสร็จครบถ้วนทั้ง 4 องค์) นับว่าเป็นการจำลองรูปแบบจักรวาลทัศน์ตามคติพระพุทธศาสนาอย่างเชิงรูปธรรม แสดงถึงปริณิชนแห่งไตรภูมิที่มีทวีปในทิศทั้งสี่

ส่วนพระอุโบสถก็มีการกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจนด้วยการชักกำแพงแก้วล้อมด้วยเช่นกัน เพื่อเน้นพื้นที่ให้เป็นบริเวณสำคัญในการประกอบกิจกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ที่เป็นรูปแบบการกำหนดขอบเขตบริเวณอย่างประเพณีมาแต่เดิม พระ-อุโบสถจะยกพื้นเพียงชั้นเดียวแสดงถึงความสำคัญรอง

หากพิจารณาตามลักษณะทางกายภาพเบื้องต้น พบข้อสังเกตว่าเป็นการนำระบบการวางผังตามอย่างคติจักรวาลวิทยาของจีน (Chinese Cosmology) ที่มีลักษณะรูปแบบระบบดุลสมมาตร และรูปแบบการจัดผังอย่างมีลานโล่งผลานกันกับคติของไทยประเพณี ลักษณะเช่นนี้มีความคล้ายกับระบบผังบริเวณของวัดมหารัชมงคลวรวิหาร ที่สร้างเมื่อปีพ.ศ.2393 โดยพระเจ้า-บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอุดมรัตนราษี (พระนามเดิมพระองค์เจ้าอรรมณ) ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-เจ้าอยู่หัว โดยมีรูปแบบผังอย่างแนวแกนคู่ ด้านหน้าเป็นลานโล่ง มีพระอุโบสถ พระวิหารและพระเจดีย์ ที่ถูกล้อมด้วยกำแพงแก้วรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า และภายในผังบริเวณยังแบ่งออกเป็นอีกสองส่วนคือ ส่วนกำแพงแก้วที่ล้อมพระอุโบสถกับพระวิหาร และส่วนที่ล้อมองค์พระเจดีย์ ดังนั้นรูปแบบของระบบผังบริเวณโดยรวมมีระเบียบ เรียบง่ายไม่ซับซ้อน อาคารสำคัญจะถูกล้อมด้วยกำแพงแก้ว มีทั้งอย่างล้อมกลุ่มอาคารสำคัญโดยรวมทั้งหมดและล้อมเฉพาะอาคารสำคัญแต่ละหลัง เพื่อแยกพื้นที่ภายในเขตกำแพงแก้วออก เป็นส่วน ๆ และเน้นความสำคัญของพื้นที่หรืออาคารที่ล้อมนั้น (ณัฐวัฒน์ จินรัตน์, 2546: 243)

ภาพที่ 1 ภาพลายเส้นผังบริเวณวัดประยูรวงศาวาสวิหารเมื่อปีพ.ศ.2547

ที่มา : สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร.

พุทธสถาปัตยกรรมสำคัญในเขตพุทธาวาส วัดประยูรวงศาวาสวิหาร ปัจจุบันนี้ประกอบด้วย พระวิหาร พระอุโบสถ พระบรมธาตุมหาเจดีย์ พิพิธภัณฑ์พระ ประยูรภัณฑาคาร (พรินทรปริยัติธรรมศาลา) และกุฎเจ้าลอง (เขามอ)

พระวิหารมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือ ตั้งอยู่ตรงกลางเป็นประธานของพื้นที่ในเขตพุทธาวาส มีกำแพงแก้วซัดล้อมรอบถึงกัน บริเวณมุมกำแพงแก้วมีการประดับด้วยปราสาทค์ทิศเพื่อเน้นความสำคัญของอาคาร สถาปัตยกรรมของพระวิหารมีลักษณะเป็นทรงคฤห์ หลังคาแบบซ้อน 2 ชั้น 3 ตับ ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกานาคสะดุ้ง และนาคปั้น มีเฉลียงล้อมรอบ เสาเฉลียงก่ออิฐถือปูน ไม่มีบัวหัวเสาและคันทวยรับชายคา ลายหน้าบรรพ์และหน้าอุดปีกนกผูกเป็นลายดอกบุรณาค ประดับด้วยกระจกลี มีประตูทางเข้าและออกอยู่ทางด้านสกัดด้านหน้าและหลัง ชุ่มประตูเป็นทรงกรอบชุ่มหรือทรงอย่างเทศปั้นปูนลงรักปิดทองเป็นรูปดอกบุรณาค ใบไม้ ดาบ ดริศุล ขวาน ส่วนยอดชุ่มเป็นรูปนกประดับด้วยกระจกลี ชุ่มหน้าต่างมีลักษณะคล้ายกับชุ่มประตู ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อด้วยนาค ปางมารวิชัย พุทธลักษณะศิลปะสุโขทัย พระนามว่าพระพุทธรูปนาค (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ภาพพระวิหาร

ที่มา : ผู้วิจัย มกราคม 2566.

ภาพที่ 3 ภาพพระอุโบสถ

ที่มา : ผู้วิจัย มกราคม 2566.

พระอุโบสถมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศเหนือตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระวิหาร มีชุ่มเสมาทั้ง 8 ทิศ และมีกำแพงแก้วซัดล้อมรอบถึงกัน สถาปัตยกรรมของพระอุโบสถมีลักษณะเป็นทรงโรง หลังคาแบบซ้อน

2 ชั้น 3 ตับ ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้งและหางหงส์ มีเฉลียงล้อมรอบ เสาเฉลียงก่ออิฐถือปูน ไม่มีบัวหัวเสา และคันทวยรับชายคา หน้าบรรพที่ปั้นปูนแบบนูนสูงลายดอกบุณนาค ประดับด้วยกระจกลี มีประตูทางเข้าและออกอยู่ทางด้านสกัดด้านหน้าและหลัง ชุ้มประตูเป็นชุ้มทรงกรอบชุ้มหรือทรงอย่างเทศ ปั้นปูนลงรักปิดทองเป็นรูปดอกบุณนาค และใบไม้ ประดับด้วยกระจกลี กรอบเซ็ดหน้าลงรักปิดทอง ชุ้มหน้าต่างมีลักษณะคล้ายกับชุ้มประตู ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระประธานปางมารวิชัย หล่อเมื่อปีพ.ศ.2371 ที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ให้ช่างชาวไทยเป็นผู้หล่อและได้ว่าจ้างช่างลงรักปิดทองชาวญี่ปุ่น พระนามว่า พระพุทธธรรมวิเศษฐศาสดา (ภาพที่ 3)

ระหว่างประตูทางด้านสกัดทั้ง 2 ด้าน มีหน้าต่างเป็นรูปแปดเหลี่ยมทรงผืนผ้า ที่เหนือชุ้มหน้าต่างทางด้านนอกปั้นปูนเป็นกรอบวงกลม เห็นได้ชัดว่าเป็นอิทธิพลอย่างศิลปะตะวันตกแบบบาโรค (Baroque) ที่มีรูปแบบการนำรูปวงโค้งอย่างวงกลมหรือวงรีมาประดับบริเวณหน้าอาคารเหนือช่องเปิด ร่วมกับรูปปั้นเทวดาหรือลายพวงอุษะ ลายช่อดอกไม้และลายใบไม้ด้วยเส้นโค้งที่อ่อนช้อย มีการจัดวางแบบสมมาตร เน้นเรื่องสี แสงและเงา การประดับบริเวณนี้เป็นการนำแบบแผนทางความงาม ความหรูหราของกระบวนลวดลายมาเป็นแรงบันดาลใจในการตกแต่งและมีการสร้างสรรค์ส่วนของรายละเอียดให้มีการออกแบบที่เป็นแบบฉบับเฉพาะของตนเอง มีความสวยงามสอดคล้องกับรูปแบบของอาคาร ดังจะเห็นได้จากลักษณะของกรอบวงกลมที่ปั้นปูนนั้น ภายในประดับด้วยกระจกลี ล้อมด้วยงานปั้นปูนรูปดอกบุณนาคและใบไม้ลงรักปิดทอง อย่างกระบวนเส้นสายที่อ่อนช้อย (ภาพที่ 4)

ทั้งนี้ยังมีข้อสังเกตถึงกระบวนลวดลายของการประดับอาคารบางประการกล่าวคือลายหน้าบรรพ และการประดับที่บริเวณชุ้มประตู ชุ้มหน้าต่างของพระวิหารและพระอุโบสถ ในทางจิตภาพควรเป็นดอกบุณนาคมากกว่าดอกพุดตาน เนื่องจากมีความสอดคล้องกับนามของเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุณนาค) บิดาของผู้สร้างพระอาราม ผู้เป็นต้นสกุลบุณนาคในชั้นที่ 1 และนับเป็นชั้นที่ 6 ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยาบวรราชนายก (เฉกอะหมัด) อีกทั้งลักษณะทางจิตภาพที่ปรากฏจากการประดับอาคารในบริเวณที่ต่าง ๆ นั้นได้ขึ้นปูนเป็นดอกไม้ที่มีรูปทรงเป็นดอกกลม แต่ไม่มีลักษณะอย่างแหลมเรียวยาวไม่ใช่อ่างใบกลม ดังนั้นจึงมีความสอดคล้องกับรูปแบบของดอกบุณนาคมากกว่าดอกพุดตาน

รูปแบบของชุ้มประตู ชุ้มหน้าต่างและองค์ประกอบต่าง ๆ จึงนับว่าเป็นการผสมผสานกระบวนลวดลาย รูปแบบที่แสดงถึงสัญลักษณ์อันเป็นมงคลต่าง ๆ ภายใต้แบบแผนของการออกแบบอย่างศิลปะตะวันตก ส่วนการสร้างสรรค์ด้วยการปั้นปูนลงรักปิดทองประดับกระจกลีนั้น ก็เพื่อปกป้องปูนปั้นจากสภาพภูมิอากาศได้ดีกว่าแค่การลงรักปิดทองเพียงอย่างเดียว หรือหากแค่เพียงทาสีหรือทาน้ำปูนก็จะทำให้ลายปูนปั้นนั้นกลืนไปกับผนังไม่สามารถสร้างมิติให้เด่นชัดได้ดีเท่าที่ควร

ภาพที่ 4 ภาพหน้าต่างรูปแปดเหลี่ยมทรงผืนผ้า

ที่มา : ผู้วิจัย มกราคม 2566.

พระบรมธาตุมหาเจดีย์มีลักษณะเป็นพระเจดีย์ทรงระฆังกลมทรงชะลูดบนฐานสูง ความนิยมในการสร้างพระเจดีย์ทรงระฆังกลมหรือทรงลังกาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏขึ้นใหม่อีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณภิกขุ) ยังทรงผนวชอยู่ ทรงตรวจคัมภีร์ศึกษาเรื่องพุทธเจดีย์ และเมื่อได้ทรงมาครองวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ทรงสถาปนาพระเจดีย์ทรงระฆังกลมให้เป็นหลักประธานของพระอาราม ตามแบบแผนทางสถาปัตยกรรมที่มีมาแต่ดั้งเดิม ส่วนรูปแบบของพระระเบียงที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของงานสถาปัตยกรรม ส่วนใหญ่แล้วจะมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม แต่ความสัมพันธ์ทางด้านพระพุทธรูประหว่างสยามกับลังกาในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่เริ่มปรากฏครั้งแรกช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนสืบเนื่องมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่วชิรญาณภิกขุ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) เกิดความพยายามปฏิรูปพระพุทธรูปศาสนา เพื่อกลับไปสู่รากฐานของพระพุทธรูปศาสนาที่แท้จริง โดยทรงเชื่อว่าลังกาเป็นศูนย์กลางของพระพุทธรูปศาสนาที่บริสุทธิ์เพียงแห่งเดียว และจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน มีศาสนสถานที่ยังคงลักษณะอย่างทรงระฆังกลม ตั้งอยู่บนลานประทักษิณกลมที่มีหลังคาคลุมเรียกกันในศรีลังกาว่า วฏะทาเค (Vatadage) ซึ่งที่เก่าแก่ที่สุดและเป็นต้นแบบของพระเจดีย์ทรงลังกา คือ ฐูปาราม (Thuparama) เมืองอนูราธปุระ (Anuradhapura) (ปรีชา นุ่นสุข, 2541: 79) สอดคล้องกับในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 ที่กล่าวไว้ว่าคณะสมณทูตสยามได้ไปที่เมืองอนูราธปุระเมื่อปีพ.ศ.2359 ซึ่งคณะสมณทูตสยามได้มีโอกาสพบเห็นพระเจดีย์แบบต่าง ๆ ในลังกาและคาดว่าน่าจะนำเข้ามาเผยแพร่ในสยาม องค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์และพระระเบียงกลม จึงนับว่าเป็นการนำรูปแบบที่มีลักษณะอย่างงานศิลปสถาปัตยกรรมลังกา ผสานองค์ประกอบภายใต้แบบแผนของการออกแบบอย่างศิลปะตะวันตก (ภาพที่ 5)

โครงสร้างภายในพระบรมธาตุมหาเจดีย์ปรากฏเสาก่ออิฐทรงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ตั้งจากพื้นสูงขึ้นไปจนถึงยอดพระเจดีย์ มีเสาไม้ตรึงระหว่างเสาก่ออิฐกับผนังพระเจดีย์เป็นระยะจากโคนเสาถึงยอด นับว่าเป็นโครงสร้างขนาดใหญ่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในเขตพระนครช่วงสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 5 ภาพพระบรมธาตุมหาเจดีย์ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร

ที่มา : Supanut Arunoprayote. Chedi Wat Prayur (II).jpg. สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2566, จาก

<https://bit.ly/3nwy9vW>.

เมื่อปีพ.ศ.2428 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ซึ่งเป็นบุตรชายคนเล็กของ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์(ดิศ บุนนาค) กับหม่อมอิน (ลูกอิน) ได้สร้างศาลาต่อออกมาด้านทางเข้าของพระบรมธาตุมหาเจดีย์ทางทิศตะวันออก เพื่อเป็นที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์และสามเณร ลักษณะชั้นเดียว ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

ยกพื้น มีการซุ้มกมุขทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันออก โดยอาคารมีรูปแบบอย่างงานสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบฟื้นฟูคลาสสิก (Neoclassicism) ที่มีพื้นฐานมาจากความสมมาตรของผังอาคาร และคุณค่าจากการศึกษารูปแบบอย่างงานสถาปัตยกรรมกรีก-โรมัน ที่ถือว่าเป็นสถาปัตยกรรมอย่างคลาสสิกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 (พุทธศตวรรษที่ 22) และผ่านการพัฒนาจนมีลักษณะอย่างสถาปัตยกรรมปัลลาดีโอ (Palladian) ที่วิวัฒนาการต่อมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 (พุทธศตวรรษที่ 23) (พิริยา พิทยาวัฒน์ชัย, 2554: 77) รูปแบบงานสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับศาลาลงนี้ได้แก่ พระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่สร้างเมื่อปีพ.ศ.2415 และได้ปรับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเมื่อปีพ.ศ.2428 โรงทหารหน้าหรือกระทรวงกลาโหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ที่สร้างเมื่อปีพ.ศ.2425-2427 ปัจจุบันทางวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ได้จัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์พระ ชื่อว่า ประยุรวงศาการ จัดแสดงพระบูชาและพระเครื่องตลอดจนของมีค่าที่ค้นพบภายในองค์พระบรมธาตุ-มหาเจดีย์ ที่ทางด้านทิศตะวันตกตรงกลางภายในอาคารเป็นทางเข้าไปสู่องค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์ มีประตูบานคู่เขียนลายรดน้ำปิดทองภาพทวารบาลรูปยักษ์ ยืนเหยียบสิงห์อย่างศิลปะจีน บนกรอบทับหลังเหนือช่องประตูประดับภาพปูนดำหินแกะสลักเป็นรูปธรรมจักรและกวางหมอบ ล้อมด้วยรูปบุคคลที่คาดว่าน่าจะเป็นพระภิกษุสงฆ์ อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมซึ่งมีเครื่องหมายสวัสดิกะล้อมทั้ง 4 ด้าน ด้านบนของภาพเขียนคำว่า พระ ด้านล่างเขียนคำว่า ธรรมจักร และด้านล่างที่ขอบภาพปูนดำรูปธรรมจักรและกวางหมอบทั้ง 2 ข้างมีตัวอักษรจีน ทางด้านซ้ายอ่านว่า เจีย หมายถึง บ้าน ส่วนตัวอักษรทางด้านขวาอ่านว่า ฟู่ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ ความร่ำรวยประดับอยู่ด้วย (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 ภาพพิพิธภัณฑ์พระ ประยุรวงศาการ (พรินทรปริยัติธรรมศาลา)

ที่มา : ผู้วิจัย มีนาคม 2561.

ภูเขาจำลองหรือเขามอนั้น ซึ่งคำว่า มอ มาจากคำว่า ฌมอ ในภาษาเขมรแปลว่า ก้อนหิน ดังนั้นเขามอจึงหมายถึงภูเขาจำลองที่ก่อขึ้นจากหิน จนมีรูปร่างคล้ายกับภูเขา นับว่าเป็นการจัดธรรมชาติด้วยสุนทรีย์ภาพและองค์ประกอบทางศิลปะ มีจุดประสงค์เพื่อใช้ประดับตกแต่งพระอารามและพระราชอุทยาน ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา (สำนักงานทรัพย์สินส่วน-พระมหากษัตริย์, 2556: 75) ดังที่ปรากฏในบันทึกการเดินทางของนิโกลาส์ แชรแวส (Nicolas Gervaise) นักเดินทางชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาพร้อมกับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส (Louis XIV de France) ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่มีการกล่าวถึงพระราชอุทยานและภูเขาจำลองภายในพระที่นั่งสุทธานาวรีย์ พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี

ภูเขาจำลอง (เขามอ) วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร สร้างโดยสมเด็จพระยาบรมมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ก่อขึ้นที่บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเขตพุทธาวาส มีลักษณะเป็นภูเขาจำลองขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางสระน้ำ ก่อ

ขึ้นจากหินกันอย่างลดหลั่น ประดับด้วยต้นไม้ต่าง ๆ และเป็นที่ประดิษฐานของพระเจดีย์จำลอง พระวิหารจำลอง พระปราสาทจำลอง พระพุทธรูป พระมณฑปทรงโกธิกจำลอง ศาลาจำลอง ศาลา เก่งจีน อนุสาวรีย์ป็นสามกระบอบ เป็นต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับแนวความคิดทางด้านสัญลักษณ์จักรวาลทัศน์สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา โดยผลงานทั้งวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีผลต่อการออกแบบทางสถาปัตยกรรม การวางผังอาคารต่าง ๆ ทิศทางสถานที่ตั้ง โดยลักษณะสัญลักษณ์ของจักรวาลทัศน์ตามความเชื่อ ได้วิเคราะห์รูปแบบไว้ว่าในจักรวาลมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีแนวเขา 7 ชั้น หรือสถูปบริวารล้อมรอบซึ่งระหว่างกลางก็มีมหาสมุทรหรือมหานทีสี่พันครอบล้อม และชั้นนอกสุดก็จะล้อมด้วยแนวเขานขนาดใหญ่อีกชั้นหนึ่ง เป็นขอบเขตของกำแพงจักรวาล กลางมหาสมุทรสี่พันครอบมีทวีปใหญ่ 4 ทวีปตั้งอยู่บริเวณทั้ง 4 ทิศ ทั้งนี้เขาพระสุเมรุประกอบไปด้วยภูมิต่าง ๆ สามระดับที่มีลักษณะร่วมเป็นโลกภูมิเหมือนกัน ได้แก่ ภูมิเบื้องบนหรือรูปภูมิ ภูมิส่วนกลางหรือรูปภูมิ และภูมิส่วนล่างหรือกามภูมิ (พระธรรมปิฎก, 2543: 3)

ลักษณะของภูเขาจำลอง (เขามอ) ที่บนยอดสุดมักเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ควรค่าแก่การเคารพทางศาสนา เช่น พระเจดีย์จำลอง พระปราสาท เป็นต้น เป็นการสื่อความหมายถึงยอดเขาพระสุเมรุที่ประทับของท้าวสักกะเทวราชหรือพระอินทร์ หัวหน้าของเทพเทวดาทั้งหลายที่มีหน้าที่ดูแลรักษาพระพุทธศาสนา หากมีการประดิษฐานพระเจดีย์จำลองจะหมายถึงพระจุฬามณีเจดีย์สถานที่บรรจุพระจุฬามณี (มวยผม) และพระทาสุธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2556: 78)

นอกจากนั้นแล้วการก่อภูเขาจำลอง (เขามอ) ก็ยังได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่อง จงกว้อ จากการจัดสวนกระบวนจินตามหลักปรัชญาจีนแสดงถึงนัยทางภูมิศาสตร์และในมิติทางวัฒนธรรมที่ว่าเงินเป็นศูนย์กลางทางอำนาจ โดยจัดแต่งสวนให้เลียนอย่างธรรมชาติและจักรวาล ที่มีองค์จักรพรรดิเป็นศูนย์กลางและล้อมรอบไปด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งภูเขา เจดีย์ น้ำตก ลำธาร พรรณไม้มงคล เป็นต้น อีกทั้งองค์ประกอบของการจัดแต่งยังได้ออกแบบตามคติความเชื่อเรื่องหยิน-หยางของศาสนาเต๋า คือ การสร้างความสมดุลทางธรรมชาติจะนำไปสู่ความเป็นมงคล ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองได้ (สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2556: 76)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภูเขาจำลอง (เขามอ) วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร เมื่อเทียบเคียงกับการศึกษา ภูเขาจำลอง (เขามอ) ที่วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร และที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร อันเป็นพระอารามสำคัญของพระนคร และย่อมมีอิทธิพลต่อกันตามธรรมเนียมสมัยอย่างพระราชานิยม โดยเขามอวัดอรุณราชวราราม-ราชวรมหาวิหาร ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเขามอในพระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้นมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มาประดับเป็นพุทธรูป และเพื่อถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชและสมเด็จพระบรมชนกนาถ โดยเลือกที่จะใช้พื้นที่ลานด้านหน้าทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถ ก่อภูเขาจำลองที่ประกอบไปด้วยประติมากรรมรูปสัตว์ต่าง ๆ ก็เป็นการสื่อถึงคติ-สัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์ในชมพูทวีป (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2556: 212)

ส่วนการก่อภูเขาจำลอง (เขามอ) ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจำลองธรรมชาติ ก่อเขามอและประดับตกแต่งด้วยศิลปกรรมนอกอย่างตามพระราชานิยม ได้แสดงถึงความสอดคล้องกันระหว่างการจัดวางผังของงานสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ในบริเวณเขตพุทธาวาสกับตำแหน่งองค์ประกอบในภาพไตรภูมิ กล่าวคือพื้นที่บริเวณเขต-พุทธาวาสทางทิศตะวันออก คือ เขาพระสุเมรุที่เน้นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนพื้นที่เขตพุทธาวาสทางทิศตะวันตก คือ การแสดงภาพของชมพูทวีปและลังกาทวีป (ชาติรี ประภิตนนทการ, 2558: 111)

ส่วนภูเขาจำลอง (เขามอ) วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร ที่เป็นเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลตั้งอยู่กลางสระน้ำ องค์พระเจดีย์จำลองที่ตั้งอยู่บนยอดเขาได้มีการสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรม

สารริกรธาตุ อัฐิธาตุบุคคลสำคัญหรือพระพุทธรูป ดังนั้นพระเจดีย์จำลองจึงมีลักษณะที่คล้ายกับการประดิษฐานของพระเจดีย์จุฬามณี ที่ตั้งอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือเป็นธาตุเจดีย์ และพระปราสาทที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างภูเขาจำลอง (เขามอ) โดยอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระเจดีย์จำลอง หากพิจารณากันตามรูปธรรมแล้วนั้น องค์พระปราสาทก็มีศักดิ์ตามคติสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ที่แสดงถึงเจดีย์สถานที่ที่มีรูปแบบเหมือนเขาพระสุเมรุด้วยตัวงานสถาปัตยกรรมอยู่แล้ว แต่เมื่อพิจารณาอย่างองค์รวมทั้งภายในพระปราสาทที่สันนิษฐานว่าบรรจุอัฐิธาตุบุคคลสำคัญในสายสกุลบุณนาค (สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2556: 120) และสถานที่ตั้งทางกายภาพที่อยู่ต่ำกว่าองค์พระเจดีย์จำลอง ทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์ถึงภาพรวมที่สะท้อนถึงคติจักรวาลทัศน์ในพื้นที่ทั้งพระ-อารามทั้งหมดได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ภูเขาจำลอง (เขามอ) วัดประยุรวงศาวาสวรวิหารนั้นก็อาจจะมิใช่วัตถุประสงค์เป็นเพียงแค่สถานที่บรรจุอัฐิธาตุหรืออุทยานประจำพระอารามเท่านั้น (ภาพที่ 7)

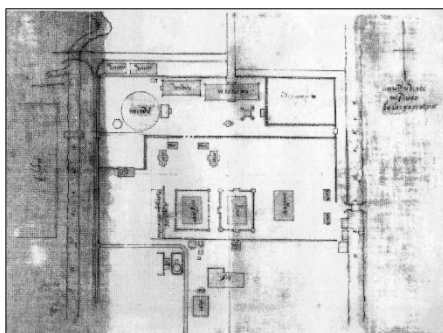
ภาพที่ 7 ภาพทัศนมิติ (Perspective) ภูเขาจำลอง (เขามอ) จากมุมมองทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ที่มา : สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. (2556). ประยุรวงศานุสรณ์ โครงการบูรณปฏิสังขรณ์ เขามอ
วัดประยุรวงศาวาส. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 79.

บทสรุป

สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ผู้สถาปนาวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร เริ่มรับราชการโดยถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และปฏิบัติงานราชการแผ่นดินเรื่อยมาจนมีบทบาทอย่างเด่นชัดมากทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมสยาม ในช่วงกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (สุกัญญา บำรุงสุข, 2525: 289-290) โดยสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) มีหน้าที่ดูแลกรมพระคลัง การจัดเก็บภาษีอากรรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน และยังคงดูแลเกี่ยวข้องกับราชการต่างประเทศ เพราะส่วนใหญ่ชาวต่างชาติจะเข้ามาติดต่อกับสยามในเรื่องของการค้า จึงมีหน้าที่รับรองดูแลเรื่องการค้ากับชาวต่างชาติอีกหน้าที่หนึ่ง (ศิริพร สุเมธรัตน์, 2553: 300-302) ด้วยเหตุนี้จึงส่งเสริมให้พื้นที่ใกล้เคียงบ้านของเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และวัดประยุรวงศาวาสวรวิหารเป็นพื้นที่ชุมชนของชาวชาติตะวันตกขนาดเล็กที่เกิดการเผยแพร่แลกเปลี่ยนวิทยาการองค์ความรู้ต่าง ๆ อย่างสมัยใหม่กระจายตัวอยู่ทั่วไปทั้งด้านการแพทย์ เวชศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาศาสตร์ การพิมพ์ เป็นต้น ไม่เว้นแม้แต่งานสถาปัตยกรรม องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่ง ดังที่ปรากฏอยู่ในภายในวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ทั้งระบบผังบริเวณของเขตพุทธาวาสที่เมื่อได้ศึกษาจากภาพถ่ายเส้นผังบริเวณเมื่อปี พ.ศ.2448 การวางผังบริเวณมีพระวิหารเป็นอาคารประธาน ที่เน้นแกนกลางให้มีความสำคัญ มีพระอุโบสถตั้งอยู่ทางด้านซ้าย (ทิศตะวันตก) และการเปรียญเดิมตั้งอยู่ทางด้านขวา (ทิศตะวันออก) ขนาบพระวิหารอย่างผังแนวนาน 3 แขน มีภูเขาจำลอง (เขามอ) ตั้งอยู่ค่อนไปทางทิศตะวันออกหน้าการเปรียญเดิม ส่วนพระบรมธาตุมหาเจดีย์ประดิษฐานค่อนไปทางทิศ-ตะวันตกด้านหน้าพระอุโบสถ และยังคงปรากฏคล่องอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกขนาบเขตพุทธาวาส มี

แนวกำแพง (กำแพงแก้วหรือแนวรั้วเหล็ก ผู้วิจัย) ตั้งอยู่ทางด้านซ้าย (ทิศตะวันตก) ที่มุมพระอุโบสถล้อมทักษกอบโอบมาทางด้านหลัง (ทิศใต้) ยาวจรดด้านหลังการเปรียญเดิมถึงแนวคลองทางด้านทิศตะวันออก เป็นกลุ่มอาคารพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญเดิมแยกจัดกลุ่มออกอีกชั้นหนึ่ง แต่ในปัจจุบันนี้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่บริเวณทางด้านทิศใต้ของเขตพุทธาวาส ได้ปรับเป็นพื้นที่ธรณีสงฆ์ที่ใช้ประโยชน์เพื่อเป็นพื้นที่ส่งเสริมการศึกษา ส่วนข้อสำคัญที่สังเกตได้ของเขตพุทธาวาส คือ บริเวณทางด้านทิศเหนือของเขตพุทธาวาส เป็นเสมือนพื้นที่ประดิษฐานธาตุเจดีย์ เนื่องจากมีพระบรมธาตุมหาเจดีย์ประดิษฐานอยู่ และยังปรากฏภาพประดับบนตำหนักและสลักรูปธรรมจักรที่เหนือประตูทางเข้าพระบรมธาตุมหาเจดีย์ซึ่งเป็นอุเทสิกะเจดีย์ ในขณะที่พระเจดีย์จำลองที่ประดิษฐานอยู่ในภูเขาจำลอง (เขามอ) และพระพุทธรูปปางที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างภูเขาจำลอง (เขามอ) ก็เป็นธาตุเจดีย์เช่นเดียวกัน นับว่ารูปแบบเช่นนี้เป็นผลจากระบบจักรวาลวิทยาในศาสนาเต๋าตามทฤษฎีทวินิยม (Dualism) รูปแบบระบบอย่างดุลสมมาตรแสดงนัยสิ่งตรงข้ามกันแต่ยังมีอิทธิพลต่อกันด้วยความสมดุลอย่างกลมกลืน และระบบที่สองที่สังเกตได้คือรูปแบบการจัดผังอย่างมีลานโล่งหน้าพระอาราม

แต่หากสังเคราะห์ข้อมูลแล้วพบว่าการวางผังอาคารก็ยังคงหันด้านสกัดออกเป็นด้านหน้า เป็นเอกลักษณ์ของระบบอย่างไทยประเพณีที่มีรูปแบบผังบริเวณไม่ซับซ้อน (ณัฐวัฒน์ จินรัตน์, 2546: 256) มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมน้อย การเว้นระยะของพื้นที่มีความพอดีไม่ปล่อยให้พื้นที่โล่งระหว่างอาคารมากจนเกินไป ทำให้อาคารรวมกันเป็นกลุ่มที่เกิดเอกภาพและเกิดดุล-สมมาตรได้อีกประการหนึ่งด้วยเช่นกัน อีกทั้งในระบบชั้นรองของผังบริเวณก็ปรากฏองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมล้อมรอบอย่างกำแพงแก้วบริเวณพระวิหาร รวมทั้งพระอุโบสถด้วยเขตสีมาและกำแพงแก้ว เป็นการกำหนดขอบเขตปรับเปลี่ยนระดับของพื้นที่ให้แตกต่างกันระหว่างภายในและภายนอกอย่างรูปธรรม แสดงอาณาเขตแบ่งระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับพื้นที่ทั่วไป ตลอดจนการล้อมองค์พระบรมธาตุมหาเจดีย์ด้วยพระระเบียงอย่างรูปแบบกลม ที่มีลักษณะอย่างงานศิลปะสถาปัตยกรรมลังกา หรือการแสดงขอบเขตให้ชัดเจนของภูเขาจำลอง (เขามอ) ด้วยรั้วเหล็ก ก็ล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างโลกทัศน์ของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามอย่างคติไทย (The Sacred Compound) ที่ไม่ได้มีลักษณะอย่างเป็นผืนเดียวกันทั้งหมด แต่มีการแบ่งเป็นสัดส่วนด้วยเส้นแบ่งที่เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมอย่างชัดเจน (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 ภาพลายเส้นผังบริเวณวัดประยูรวงศาวาสวิหาร เมื่อปีพ.ศ.2448

ที่มา : พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2556). ประวัติวัดประยูรวงศาวาสวิหาร. กรุงเทพฯ: เซน พรินติ้ง, 209.

นอกจากนั้นแล้วกลุ่มสายสกุลขุนนาคก็เป็นกลุ่มหนึ่งที่นิยมในงานศิลปะสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตก เนื่องจากเป็นกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักที่เริ่มมองวิถีของโลกที่เปลี่ยนไปจากเดิม และปรับแนวความคิดแห่งจารีตทางวัฒนธรรมตามคติความเชื่ออย่างจารีตเดิม มาสู่แนวความคิดที่ว่าสยามเป็นส่วนหนึ่งของโลกยุคใหม่ มีการนำเสนอ

เผยแพร่วรรณกรรมทางวัฒนธรรมที่ติดเทียมกับชาติตะวันตก (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2555: 101) จึงเกิดความคิดเรื่องการบูรณาการทางวัฒนธรรมที่ได้ทำการเปลี่ยนแปลงจารีตเดิมทั้งหมด แต่เป็นการเลือกที่จะรับและเปลี่ยนแปลงบางส่วนเท่านั้น ดังที่ปรากฏจากการตกแต่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของของชำร่วยประติมากรรมของพระวิหารและพระอุโบสถ เป็นการผสมผสานกระบวนลวดลายรูปแบบที่แสดงถึงสัญลักษณ์เป็นมงคลภายใต้แบบแผนของการออกแบบทรงอย่างเทศ ที่เกิดขึ้นจากการนำรูปแบบงานศิลปกรรมของต่างชาติอย่างศิลปะตะวันตกแบบวิกตอเรีย (Victorian) ซึ่งเป็นกระบวนลวดลายของดอกไม้เลื้อยสอดสลักกันระหว่างดอกไม้ ใบและก้าน และหน้าต่างเป็นรูปแปดเหลี่ยมทรงผืนผ้าที่พระอุโบสถก็แสดงให้เห็นได้ชัดว่าเป็นอิทธิพลอย่างศิลปะแบบบาโรก (Baroque)

ตลอดจนการก่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุมหาเจดีย์ ที่เป็นการนำลักษณะอย่างงานศิลปสถาปัตยกรรม-ลัทธิ ผสานสอดแทรกองค์ประกอบภายใต้แบบแผนของการออกแบบอย่างศิลปะตะวันตก ดังปรากฏจากรูปแบบของซุ้มทางเข้าภายในองค์พระเจดีย์ที่มีลักษณะอย่างยอดจั่ว (Pediment) และซุ้มโค้ง (Arch) ที่รองรับฐานขององค์พระเจดีย์และรอบพระระเบียงกลม หรืออาคารพิพิธภัณฑสถาน พระยสุรภัณฑาคาร (พรินทรปริยัติธรรมศาลา) ที่สร้างเมื่อปี พ.ศ.2428 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเมื่อพิจารณารูปถ่ายเก่าจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ก็คาดว่าแต่เดิมนั้นเป็นศาลาโถง ที่กำหนดให้เกิดรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม สอดรับกับงานศิลปสถาปัตยกรรมของพระบรมธาตุมหาเจดีย์ที่ปรากฏอยู่เดิม ตามหลักไวยากรณ์อย่างงานสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบฟื้นฟูคลาสสิก (Neoclassicism) และพัฒนามีลักษณะอย่างสถาปัตยกรรมปัลลาดีโอ (Palladian) คาดว่าสถาปนิกชาวตะวันตกที่เข้ามาในสยามนำมาเผยแพร่ในช่วงระยะเวลานั้น จนเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมของการก่อสร้างแบบสยาม ความภาคภูมิใจของสยามที่สามารถสร้างสรรค์งานอย่างประเทศที่มีอารยธรรม ทำให้เกิดความงามและรูปแบบที่มีคุณค่าสะท้อนอัตลักษณ์แห่งยุคสมัยได้อย่างสมบูรณ์

ส่วนภูเขาจำลอง (เขามอ) นั้นถึงแม้จะว่ามีวัตถุประสงค์เป็นสถานที่บรรจุอัฐิธาตุหรืออุทยานประจำพระอาราม แต่ก็สร้างคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์สะท้อนแนวความคิดทางด้านสุนทรียศาสตร์จักรวาลทัศน์ โดยผสมผสานทั้งวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นการสื่อถึงคติสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุ ร่วมกับคติความเชื่อตามหลักปรัชญาเงินของการสร้างความสมดุลทางธรรมชาติจะนำไปสู่ความเป็นมงคล โดยนำวัสดุและองค์ประกอบของการประดับอย่างศิลปะจีน มาก่อรูปลักษณะอย่างเขาพระสุเมรุ นับว่าเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและวัฒนธรรมอันหลากหลายที่เกิดมีผสมผสานกันอยู่

จึงกล่าวได้ว่าในช่วงระยะเวลานั้นสยามได้ยอมรับถึงการมีวัฒนธรรมร่วมที่หลากหลาย โดยไม่ได้มีการพยายามครอบงำซึ่งกันและกัน จึงเกิดสภาวะการเกิดความกำกวมอยู่ระหว่างวัฒนธรรมจารีตอย่างประเพณีไทย อย่างกระบวนจีน และวัฒนธรรมทางสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตก เป็นปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างมีระบบของความสัมพันธ์ในมิติทางงานศิลปสถาปัตยกรรมที่เริ่มสู่แนวคตินิยมผสมผสาน (Eclecticism) ซึ่งไม่ได้ยึดถือรูปแบบ และแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อสร้างงานศิลปสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะ แต่นำลักษณะเด่นและองค์ประกอบที่หลากหลายซึ่งเลือกแล้วว่าดีที่สุดในช่วงระยะเวลาที่ต่างกันมาดัดแปลงเลือกใช้ผสมผสานให้เกิดความกลมกลืนจนเป็นที่นิยม ทำให้เกิดพลวัตของการฟื้นฟูรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เคยสร้างสรรค์กันมาแล้วในอดีต

ดังนั้นงานพุทธศิลปสถาปัตยกรรมในบริเวณเขตพุทธาวาส วัดพระยวงศาสุวรรณวิหาร จึงเป็นการสะท้อนถึงความคิดรวบยอดที่แสดงออกในทศวรรษแห่งการสร้างความทันสมัย รูปแบบแนวคตินิยมผสมผสาน (Eclecticism) ที่แสดงตัวตนของความเป็นสยามในช่วงระยะเวลานั้นผ่านงานศิลปสถาปัตยกรรม ซึ่งถึงแม้จะเกิดความเปลี่ยนแปลงทางระบบโครงสร้างทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม แต่ก็ยังคงรักษาฐานทางวัฒนธรรมในรูปแบบพุทธประเพณี และมีการสร้างสรรค์เพื่อผสมผสานกับองค์วัฒนธรรมรูปแบบใหม่จนเกิดลักษณะของการวิวัฒนาการวิวัฒนาการไปในทางเจริญขึ้นด้วยปัญญา ตลอดจนความศรัทธาของคณาจารย์ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นสากลทางพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- ชมรมสายสกุลขุนนาค. (2566). **การสร้างวัดในสกุลขุนนาค.** สืบค้นเมื่อ 15 เม.ย. 2566 จาก <http://www.bunnag.in.th/history7-temple2.html>.
- ชาติรี ประภิตนทการ. (2558). **การเมืองในสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1.** กรุงเทพฯ: มติชน.
- ชาติรี ประภิตนทการ. (2556). **คติสัญลักษณ์และการออกแบบวัดอรุณราชวราราม.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ณัฐวัตร จินรัตน์. (2546). “การออกแบบสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 (ศึกษาเฉพาะเขตพุทธาวาสของพระอารามหลวงที่สร้างขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์).” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์-สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (2547). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3.** (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: กรม-ศิลปากร.
- ปรีชา นุ่นสุข. (2541). **ศิลปะศรีลังกา.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2543). **ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย.** (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พิริยา พิทยาวัฒนชัย. (2554). “สถาปัตยกรรมของโยอาคิม กราซีในสยาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รุ่ง สุจินต์กุล. (2542). “การศึกษาเพื่อเสนอแนวความคิดในการอนุรักษ์ศาลเจ้าจีนในกรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5.” วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร สุเมธรัตน์. (2553). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. (2546). **คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ “ซุ้มประตู-หน้าต่าง” ไทย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สุกัญญา บำรุงสุข. (2525). “อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. (2556). **ประยูรวงศานุกรณ์ โครงการบูรณปฏิสังขรณ์ เขามอวัดประยูรวงศาวาส.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2555). **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475.** (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรศิริ ปาณินท์. (2523). **ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

